

Maškarutni Evropa

Kompilacia katar e editorja

Anglutne liparimata / mencionimata | Slovakia, Bohemia thaj Moravia | Maškarutno Ungro thaj Transilvania | Profesije | Avri e legiatar thaj taksenge pokinale

➤ *O destino le romengo and-i Maškarutni Evropa maškar lengo avilipen thaj o 18-to šeliberš isi zuales kerdo le but-bute maripnatendar thaj politikane paruvipnatendar save kerde pes and-o regiono, thaj specialo o kontinuum maripen maškaral o Otomanikano Imperiumo thaj o Svunto Romanikano Impeiumo. Ži k-o agor le 17-to šeliberšesko, kana o sigutno cirdipen-palpale le xoraxajengo kerda pes palal o maripen katar i Viena, andar 1683, e roma andar e Ungriko phuvja malavenas pes duje diferime politikencar. Telal o xoraxano raipen, le lače vasteske le romengo k-i buti thaj lenge bašavipnaske delas pes bari pakiv. And-e phuvja rajarde le habsburgurendar, von sas phares tolerime. Ama ande nesave regionura, specialo and-e ratutne ungrikane distriktura save sas k-i granica le habsburgikane thagaripnaske, kadala duj droma žanas paralel, buti kaj thoda le “gypsyuren” angla kondiciende save paruvonas pes sajekh.*

ANGLOALAV

Maj but desar jekh fiziko entite- ta, i “Maškarutni Evropa” isi jekh koncepto khetane istoriako. Ande late isi e akanutne Austria, Kroacija, Ĉexiko Them, Ungro, Solvakia, Slovenia thaj e purane austro-ungarikane regionura Bukovina, Galicia, Transilvania thaj Voivodina, and-o maškar, thaj Germania, Polša thaj Swit- zerland k-i periferia. Ande kada- va artikolo, i “Maškarutni Evro- pa” kerel referencia numaj k-e maškarutne regionura. [III. 1]

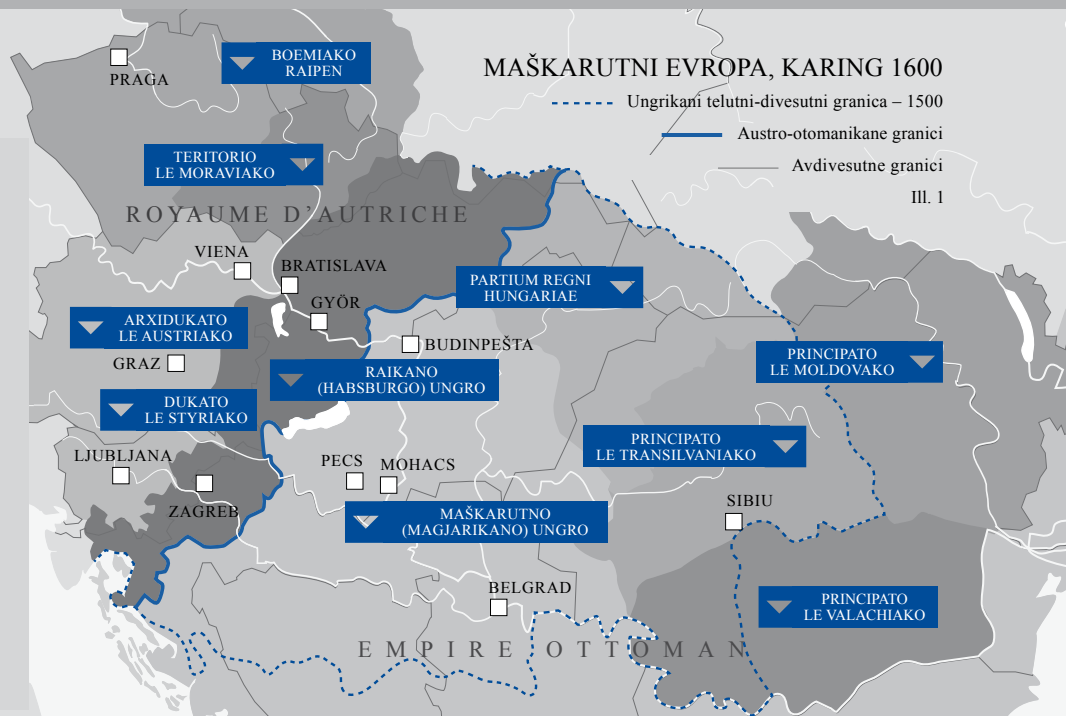
ANGLUTNE LIPARIMATA / MENCIONIMATA

Dikhindoj i Ĉexiko phuv, patjal pes ke e roma avile athe anglal o maškar le 13-to šeliberšesko. But autorja patjan ke von resle and-e kadala phuvja and-i dujto dopaš le 14to šeliberšeski, liindoj and-o dikhipen jekh baro numero referenci- engo k-e roma andar i slovakikani aria

le Ungroski. Sas othe jekh gav “Cigan- vaja” maj anglal e beršestar 1388, thaj but familie save bešenas odothe lile sar familiako-anav “Cigany” vaj “Cigan”. And-o 1399, and-o Lil e Ekzekuciengo le lordurjengo katar Rožmberk, and-i Telutni Boemia, phenel pes, ke, ulavdes nesave germanurendar andar jekh banda čorengi, sas othe “jekh varesavo cigano, o grastari le Andrejesko”. Liparel pes, sa kadja, o isipen le romengo, and-o

1370, and-o Zagreb (Zágráb), šerutno foro le Kroaciako, zuales-phandli le Ungrostar.

O anglutno bikontestime lipari- pen le romengo and-o Ungro isi andar 1416, kana sikavel pes ke and-o foro Brasov andar Transilvania o norodo dia le “lordos Emaus andar Egipeto thaj pir- re 120 kompanionjen” xaben thaj love. O raj Sigismund o I-to (1387-1437), savo sas de fakto Svunto Romanikano

Katar o edikto o raj Matthias Corvinus, 1476 :

“Isi amen rezonura te phenas tumenge, dikhindoj e rovipnata kaj ares-le amende katar e themutne le dizake Cibin. Tume, tumaro norodo thaj e manuša save avena palal tumende akharen le manušen save thanjarde telal o kastelo kadale dizako thaj save keren buti sar butjarne le djesesa ‘czigány’ vaj egiptianura, sar dašti dikhel pes andar amre adiktura. Ame zurales phendam le šerutneske kadale dizako ma te az-

bal len vaj lengi proprieteta thaj ma te lel len [vaš orso obligacia vaj dres]. [...] kadja, ame las len tumendar thaj tumare servanto zoratar haj jurisdikciatar. Ame zurales mangas Tumari Pakiv, and-o avindipen, te dečidisaren thaj te mangen kaj tumare manuša te na xoljaren, te na keren bilačhes vaj te na phandel e maj-opre-liparde ‘czigányen’, thaj tumenge mangel pes te na muken kadaja. [...]

III. 2

(katar Čerenkov / Laederich 2004, p.97)

VON GELBE JEKH BUT PHARO ŽIVIPEN

O palatikano konte (imperialo guvernori) le Raikano Ungrosko, György Thurzo, dia jekh čudno lil slobodo-phiripnaske and-o 1616. kadava dokumento kerel referencija special k-o vojevodo Franciscus thaj leske khetanipnaske, phenindoj pes ke “keren militaro serviso” (atoska le autoriteturen si len jekh specialo intereso kašte inkerel len disponibilo), ama isi les jekh generalo motivacia vaš o xatjaripen le phare situaciako le romengi:

“Andr-odova so le čiriklje opral si len lengoro kujbo/ranik, le resunjen lengi phuv, le ruven lengo than telal i phuv, thaj le levurjen thaj le ričhinen lengo than, thaj sare živutren isi len lengo bešipnasko than, i čačutnes geri egiptikani rasan, savi ame anavjaras la’ czingaros, isi

garantisardi amare militar, vi kaj na žanel pes kana kadaja avel katar i tiraniale khanile faraonoski vaj ke kadaja si lengi phendli/destino. Liindoj and-o dikhhipen lenge čirlatune ačara/običejura, len si len jekh but pharo trajo, ande phuvja thaj umala avri le dizendar, telal pharavde caxrende. Kadja si phure thaj terne, čhave thaj xurdorre kadale njamoske sikle, biproteguime zidurjendar, te phiren and-o brišind, and-o šil thaj and-o baro tatipen; len nanaj len butja ačhile lenge dadendar pe kadaja phuv, von na roden diza, zurjarde-forura, forur vaj princiaro učaripnata, ama sadajekh nanaj len jekh than ačavipnasko/xodinimasko, nanaj len ambicije vaj barvalipnata, ama, djes djesesa thaj čašo čašosa, roden opre phuv numaj xaben thaj urjavipnata perdal i buti lenge vastengi, le amuniesa, le sivrjesa thaj le astarnesa/cljaštasa.”

III. 3 (katar Fraser 1992, p. 155; lipardo athe sar “andar I latinikani čhib katar o H.M.G. Grellmann, ‘Historischer Versuch über die Zigeuner’”, andar 1787)

Thagar, dia le “gypsyuren” permisura phiripnaske and-o 1417 thaj 1423. Fal pes ke le anglutne grupos dia les slobodo phiripen, soske e romen, save bešlesas varesavi vrama and-o Otomaniakno Imperiumo, sas len bare militaro-informacije pala’ e xoraxane. O grupo nakhlotar pala’ kodo perdal i Boemia, and-o drom karing i Ratutni Evropa. O dujto permiso phiripnasko, andar o 1423, dia les o Sigismund jekhe šerutneske Ladislau thaj leske manušenge.

SLOVAKIA, BOHEMIA THAJ MORAVIA

E thanjarde roma andar Slovakia kerde buti sar bašavne thaj butjarne sastrjesa, thaj but andar lende kerde o serviso and-e armije le Ungrikane monarxurenge/rajenge. And-i dujto rig le 15 šeliberšeski, isi jekh numero komenturengo pala’ e “gypsyikane” trupe registruime and-o Ungro, thaj e romane trupe sas labjarde/utilizime and-e čhingaripnata save uštavde e Slovakia and-o avindo šeliberš.

Anti-“gypsyikani” politika and-i Slovakia vazdinili palal o maripen save kerde e xoraxane p-e ungurja, pašal o

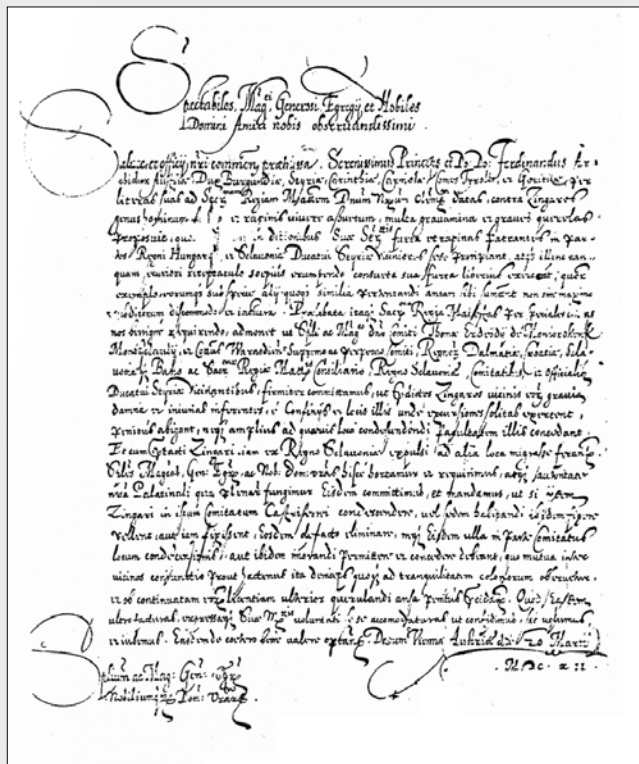
Mohács, and-o 1526. Nesave sikavipnata kasave atitudinaki aba dikhlesas pes and-o nakhlo šeliberš, kana e slovakura astarde te dikhen le “gypsyuren” sar spionja tatarja. E dar le xoraxajendar, save, palal o liipen le Budako and-o 1541, lile o Maškarutno Ungro, vazdia neve baze vaš o anti-“gypsikano” sentimento and-e thana kontrolime le habsburgurendar and-o Upruno thaj o Ratutno Ungro. E roma andar Slovakia, thanjarde vaj phirutne, sas akana sa maj but ulavde/separime le slovakitiko thaj ungritiko gavutnendar, thaj e neve “gysyura” thanjarde sas kidine k-i periferia le dizengi thaj le gavengi. Maj but, i sa maj bari influencia le asociipnatingi/korporaciengi inkerda le romen sastrarja katar o maj profitabilo sektori le butjako le sastirenca.

Palal o xoraxano vidžavipen/liipen le Maškarutne Ungrosko, and-e berša 1541-42 kerde pes trin ulavde thagaripnata. I Slovakia thaj o Ratutno Ungro, anavjardo Raikano Ungro, sas telal o habsburgikano rajaripen, andr-odova so o Maškarutno – “Magyarikano” – Ungro sas direkto telal otomanikano kontrolo. E xoraxane kerde vi jekh them-mario-neta, Transilvania. Vaš e roma, kadaja sas lenge jekh inegalo aplikimos le poli-

tikengo. Partikularo, e roma andar o Raikano Ungro sas dukhavde politikendar avričhudipnaske / ekspulziipnaske. Pe aver rig, kadala sas dependento le regionalo rajendar, nesave andar lende dine pakiv thaj prezervisarde e šaipnata/abilitetura le romenge, aver na.

And-i Moravia thaj Boemia, i anti-“gypsykani” legislatcia vazdinili de katar o 1538 orde. Fal pes ke o bikamipen le romengo barilo but, haj o raipen/governo trubusarda te kerel vareso kašte na maj mekel o “tasavdipen le romane žuvljengo thaj xurdengo”. Sa kadja, lokalo liparimata sikaven ke e konsilija le dizengere dine le “gypsyuren” milake-diipnata haj lila rekomendaciake, thaj aver roma gele maj dur lenge phiripnasa and-e čexikane phuvja.

O Trinvardeše Beršego Maripen (1618-1648) andinja vi maj baro bikamipen le romengo. O bokhalipen, e nasvalipnata haj o vaxti dukhavdjarde e phuvja le Boemiake thaj le Moraviake. Kadaja kerda kaj but roma andar aver riga le Europake te aven and-i Slovakia, kaj, pe aver rig, zurjardile e akcie/masure mamuj kadala neve avile. E slovakikane “gypsyura” na maj sas mukle le zakonurendar te ovel len jekh trajo phirutno/nomadiko;

PARUVIPEN LE KONDICIENGO

I pozicia le “gypsyurengi” and-o Ratutno Ungro sas aver, palal o distrikto kaj živenas von. Misaljake, and-e distrikтура Batthyány, andar Nemet-ujvár (avdives Güssing and-o Burgenland, Austria), sas puterdi-godi karing e roma, thaj and-o 1664 thaj 1674 kerda pes jekh numero “gypsikane” koloniengo and-o regiono. Aver thana desor o Batthyány, savo ažutisarda le xoraxajen, o habsburgurenge-afliime Eszterházy zumavda te del našarel e “gypsyuren” ande lenge teritorija. Kadja, bu t roma gele and-o telutnipe/sud k-o distrikto Batthyány.

E verver/diferime akciake-droma and-e verver distrikтура na sikavel e generalo politike le maj bare zorakere, o thagar vaj o raj. E ediktura/dečičije jekhe partikularo šerutneske butivar numaj čajljarelas e anti-“gypsikane” sentimentura le populaciake le thaneski, bidikhindoj – vaj bižanindoj pala’ kodo – o fakto ke but roma kerenas butja bare importancake ande lenge distrikтура.

III. 5

(voir Mayerhofer 1988, p. 18)

III. 4

O lil le Györgyesko Thurzo, andar 1612

(katar Mayerhofer 1988, p. 16)

aver, p-e ekonomikane rezonura von sas spidine pe kado. Andar 1697 orde, e thagara dine sa maj phare ediktura, phenindoj ke e “gypsyura” si te oven “vogelfrei” (avri e legiatar), tretisarde “sare posibilo khanilipnasa dikhindoj vi o trupo thaj vi i proprieteta”, si te oven umblavde bi krisako, marde le čuknjasa vaj čhudine sadajekh, pečatime palal (xramosarde opr-i morthi), thaj aver.

MAŠKARUTNO UNGRO THAJ TRANSILVANIA

E roma and-o Ungro sas tretisarde maj bare toleranciasa, savi sas generalo and-i Ratutni Evropa and-o 15-to k-o 17-to šeliberša. Kadaja sas, pe jekh, rig anda kodo kaj dobisarde prinžaripen lenge lače vasteske and-i buti le sastiresa, lenge bašavipnaske thaj sar solderja. Opral sare kadala, ake, o Maškarutno thaj Divesutno Ungro de katar o anglunipen le 16-to šeliberšesko orde sas kotor andar o Otomanikano Imperiumo, savo, kerindoj komparacia le ratutne themenca, kerda jekh politika toleranciaki vaš e but etnikane grupura kaj sas telal lesko raipen.

Ande jekh edikto andar 1476, o raj Matthias Korvin kerda le romen vorta subijekto le rajesko, and-i diz Cibin (Hermanstadt, avdives Sibiu), and-i Transilvania. O raj dia palem o edikto dešujek berša palal kodo; ande kado edikto, vov liparel ke e “gypsyura” trubul te dikhhen p-o rakhipen/defence le Cibinosko (Sibiu) thaj e precizo avantažura save si len andar “imemorialo vaxta”. Pala’ kodo, vov kerel referencia k-e “purane mestipnata/libertetura thaj avantažura” le “gypsyurenge”, thaj kadja o direkto anavjaripen k-i korona [III. 2]

O Ulászló (Ladislaus) o II-to dia jekh edikto similaro anderesa le Tamás Polgárjeske, o “vayvodam pharaonum” (vojevodo le manušengo le faraonske), and-o 1492. Kadava permiso phiripnasko puterda drom le Polgáreske “te phirel thaj te bešel kaj kamel and-o them, peskere 25e caxrenca gypsyurenca sastrarja”. E Polgáreske sastrarja dine le episkopos/bišopos Sigismund katar Pécs, maškar aver kola, vi puške/muskete thaj artileriake bolura, thaj vi aver militaro butja.

E lila slobodo-phiripnaske dine ande jekh sa maj baro numero de katar o anglunipen le 15-to šeliberšesko thaj

maj dur sas lače numaj vaš o partikularo šerutno thaj leske manuša anavjarde and-e kasavo dokumento. Verver grupura romenge sas tretisarde avere čhanded (diferime), pala’ sar lenge servisura sas lače vaj palal o grado bikamipnasko savo e populacie le thaneske sikavenas les mamuj e “gypsyura”. Kadaja dikhel pes užes ande duj dokumentura dine katar o György Thurzo, demnitar/palatino and-o Raikano Ungro. Jekh lil dino katar o György Thurzo and-o 1612 spidel sare grupuren romengere save, avindoj andar Styria, phiren perdal i Ratutni Evropa, te oven čhudine othar. O dokumento phenel pal-e rovipnata kerde le thaneske populaciatar, save došaren le “gypsyuren” čoripnatar. Ama, and-o 1616, o Thurzo del jekh lil slobodo-phiripnaske vaš jekh grupo “czingaros”-engo, saveske militaro servisura sas dikhle sar lače. Kadale palutne dokumentos isi les andre, sar phenel pes othe, “jekh uži motivacia vaš o xatjaripen le bilače situaciako le gypsyurengi”; fal pes ke sas trebutno le demnitarjeske te sikavel lače rezonura vaš i specialo protekcia le gruposki le “czingaros”-engo. [III. 3,4]

Andar o 16-to šeliberš, kerda pes jekh ačar/običejo and-o Ungro kaj

te ovel alosardo le raipnatendar jekh šefo le “gypsyurengo”, andar lende; leske delas pes leske o titlo “egregius”. Ande svako ungrikano “komitato” (distrikto) sas anavjardo jekh “egregius”; vov dašti prandesarelas pes avri katar p’o grupo thaj sas godorvalo vaš e legalo butja dikhindoj pirre 200 vaj 300 manušen. Telal leste, ande svako distrikto kaj sas romani populacia, sas jekh maj tikno, savo krisarelas and-e “gypsykane” butja. E taksengo kidipen katar e “gypsyura” sas kerdo nesave vojvodurjendar save sas alosarde andar o krugo le ungrikane thaj transilvanitiko raimatendar/nobilurjendar.

PROFESIJE

Varesave dokumentura andar 1503 orde sikaven kaj but roma sas kerutne maripnaske sastirengere/armengere. Musaj te ovel phendo kaj o keripen le artileriake-armengoro (tunurja) thaj le puškege bolurengo mangelas baro specializime prinžaripen le maj neve texnologiangoro maripnaskere andar kodoja vrama. Jekh baro numero romengo kerde, sa kadja, serviso and-i armija. Kana o Janos Zápolyai lia o raipen le Ungrosko ažutipnasa katar e xoraxane, and-o 1528, vov dia sar pokin le lojalo romen “e purane gypsykane mestjaripnata/libertetura” (antiquis libertatibus), save dinesas len vi e raja anglal leste.

E roma bašavne sas but ušarde/laudime lenobiljendar thaj le manušendar katar i raikani bar. Ande jekh lil andar 1543 katar e Transilvaniaki raikani bar le

thagarnjako Isabela, romni le Janososki Zápolyai, phenel pes kaj “diljaben e maj lačhe egiptikane bašavne, save cirden pes andar e faraonura”. Vov phenel maj dur kaj e “gypsykane” cimbalistura “na azban e sastrune-thavora lengere najenca, ama maren len jekhe kaštoresas thaj bašaven leste sa lenge zorasa”.

But roma andar maškarutno Ungro resle sastrarja and-e xoraxani armija. Aver sas bašavne, barberja (xrandenas, muravenas), kerutne caxrengere, mesadžerja/kurierja vaj ekzekutorja. O cenzuso vaš e takse, kerdo le xoraxajendar and-o šerutno-foro le Maškarutne Ungrosko, Buda, sikavel ke 56 murša roma živenas othe and-o 1564. O numero le “gypsyurengo” barilo ži k-o 90 and-e avinde 30 berša. Partikularo and-e Raikano Ungro, varesave nobilja zumavde te labjaren e žapinata le romenge. Ama vi kadja, e roma thanjarde sas tradine karing e periferije le gavenge thaj le dizenge.

AVRI E LEGIATAR THAJ POKINALE TAKSENGE

Vaš o maj baro kotor le 17-to šeliberšesko, i situacia and-e ugritiko phuvja ačhili instabilo. And-o Raikano Ungro thode pes zorasa neve restrikcije, tradine mamuj e avrutne, phirutne “gypsyura”, ama kerenas bilačhes sa le romenge andar kodola phuvja. Kana e ungurja afiliime k-e habsburgura lile palpale bare riga andar o Ratutno Ungro, and-o 1688, e roma sas palem bi xakajenca/čačipenencia. Maj but, von xasarde penge butja, kaj na maj sas

soldjerja savenge sastira te lačharen len thaj savenca te phiren le bašavipnasa. Len na sas len agrikulturalo žanipnata, haj and-e durutne čuče phuvja lengi buti na sas rodini. Odoloske, but andar lende teljarde karing e ratutne riga, čorindoj. Kadava sas o anglutnipen le bute avinde ediktorengo dine mamuj e roma, save, jekhvar avere kolenca, and-e avinde berša ligarde k-e “gypsykane” čoripnata and-e veša le Ratutne Ungroske.

And-o 1706, kerindoj konfirmacia le “Reichstag”-ikane ediktorengo andar 1497-98, o Austriako thagar Leopold o II-to thol e romen avri e legiatar thaj na maj nukel len te den andre and-e habsburgitiko phuvja. Vov thoda “taffeln” (plankarde trašavipnaske), kašte kerel prinžarde kadala regule le romenge save kamenas te aven pe kadala phuvja. E xamosarde “taffeln” sas te oven sigo paruvde čitrimatenca/picturenca “gypsyurenca” mudarde, kašte xatjaren e roma save na žanenas te ginaven čitisaren.

O kxanilipen kasave politikengo astarda te paruvdjon palal 1710. Dias pes le thaneske ungrikane nobilitetan slobodo vast te kerel pire interno butja, and-o than lenge lojalitetako karing i korona. Maj but, o čučo/deserto Maškarutno Ungro sas repopulime pretele 400000 manušenca andar i slovakikani aria le Uprune Ungroski. O ungrikano raipen reformisarda e taksengo sistemo; kadava thoda neve dreza/pharipnata vi pe “gypsyura”, save akana mangelas pes te pokinen beršutne takse and-e distriktura, palal sa kadala ovinđoj prinžarde sar themutne.

Bibliografia

Crowe, David (1995) *A History of the Gypsies of Eastern Europe and Russia*. London / New York: I. B. Tauris Publishers | **Fraser, Angus (1992)** *The Gypsies*. Oxford / Cambridge: Blackwell | **Mayerhofer, Claudia (1988)** *Dorfzigeuner. Kultur und Geschichte der Burgenland-Roma von der Ersten Republik bis zur Gegenwart*. Wien: Picus | **Tcherenkov, Lev / Laederich, Stéphane (2004)** *The Rroma. Volume 1: History, Language and Groups*. Basel: Schwabe

